

ГЛОСАРІЙ

Е

Етика (від грецького – звичай, характер) – філософська наука, що вивчає мораль, з'ясовує її місце в системі суспільних відносин, досліджує моральні категорії, за допомогою яких виражаються моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки тощо [3, с. 119].

І

Ідея (від грецького idea – поняття, уява) – думка, загальне поняття, задум [5, с. 187]; форма відображення у думці явищ... [6, с. 481]; (від грецького – вигляд, образ, начало) – форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення. За своєю логічною будовою ідея є форма мислення, різновид поняття, зміст якого своєрідно поєднує в собі як об'єктивне знання про наявну дійсність, так і суб'єктивну мету, спрямовану на її перетворення [3, с. 140].

Інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [4].

Інноваційна діяльність – діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [4].

Інноваційна продукція – нові конкурентоспроможні товари чи послуги [4].

Інноваційний продукт – результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки [4].

Інноваційний проект – комплект документів, що визначає процедуру і комплекс усіх необхідних заходів (у тому числі інвестиційних)

щодо створення і реалізації інноваційного продукту і (або) інноваційної продукції [4].

Інноваційне підприємство (інноваційний центр, технопарк, технополіс, інноваційний бізнес-інкубатор тощо) – підприємство (об'єднання підприємств), що розробляє, виробляє і реалізує інноваційні продукти і (або) продукцію чи послуги, обсяг яких у грошовому вимірі перевищує 70 відсотків його загального обсягу продукції і (або) послуг [4].

Інформація (від лат. information – пояснення, викладення) – одне із загальних понять науки; в широкому розумінні – нові відомості про навколишній світ, одержувані в результаті взаємодії з ним. Останнім часом широко використовується в усіх галузях науки, зокрема філософії, психології, педагогіці, соціології, лінгвістиці. У педагогіці і психології – зміст будь-якого повідомлення, дані про щось, які розглядають в аспекті передачі їх у часі й просторі. Щоб акцентувати увагу на суттєвому змісті інформації, часто використовують термін “семантична інформація” – тобто інформація, що має певний сенс, який можна зрозуміти й інтерпретувати за допомогою природної мови в процесі людського спілкування [3, с. 150].

К

Кваліфікація (від лат. qualis – який за якістю та fasio – роблю) – 1) ступінь професійної підготовки працівника, наявність у нього знань, умінь і навичок, необхідних для виконання ним певного виду роботи. Залежно від кваліфікації працівника спеціальна кваліфікаційна комісія присвоює йому певний тарифний розряд згідно з тарифно-кваліфікаційними довідниками; 2) характеристика певного виду роботи, що встановлюється залежно від її складності, точності й відповідальності; 3) характеристика предмета, явища [3, с. 158].

Коефіцієнт інтелектуальності (Кі) – один із способів оцінки рівня розвитку інтелекту людини за допомогою психологічних тестів. Обчислюється за формулою

$$K_i = PV/XB \cdot 100,$$

де PV – розумовий вік, XB – хронологічний вік, 100 – співмножник, який використовується для того, щоб усі показники Кі виражалися цілими числами. [...] Кі, який дорівнює 100, вказує на те, що інтелектуальні здібності дитини зростають нормальним темпом, вищий показник – на прискорення інтелектуального розвитку, нижчий, навпаки –

на сповільнення його порівняно з нормою. Розрізняють високий рівень розвитку інтелекту ($K_i = 110-130$), дуже високий ($K_i = 140-160$), середній ($K_i = 90-110$) і низький ($K_i = 60-80$). На першому етапі розвитку тестів інтелекту вважали, що K_i є незмінною характеристикою інтелектуального потенціалу. Однак пізніше теорія “константності K_i ” була спростована. Тепер загальноприйнятою є думка про те, що K_i залишається незмінним лише остільки, оскільки не зазнають істотних змін умови навчання й виховання дитини [3, с. 168].

Концепція (від лат. *conceptio* – розуміння, система) – система поглядів; єдиний, визначаючий замисел, провідна думка наукової праці [5, с. 258]; керівна ідея, провідний замисел; конструктивний принцип [6, с. 633].

Концепція педагогічна (від лат. *conceptio* – сукупність, система) – система поглядів на те чи інше педагогічне явище, процес, спосіб розуміння, тлумачення якихось педагогічних явищ, подій; провідна ідея педагогічної теорії [3, с. 177].

Критерій (від грецького *kriterion* – спосіб для судження) – ознака, на підставі якої проводиться оцінка, визначення чи класифікація; міра оцінки [6, с. 664].

М

Методологія (від *metod* – метод і *logos* – вчення) – 1) сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці; 2) вчення про методи пізнання та перетворення дійсності. Розрізняють: а) часткову методологію – сукупність методів у кожній окремій науці; б) загальну методологію – сукупність більш загальних методів (наприклад, методи педагогіки є одночасно її методами і загальною методологією для часткових дидактик, школознавства; в) філософську методологію – систему діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання, конкретизуючись і через загальнонаукову, і через часткову методологію [3, с. 207].

Місія (від лат. *missio* < *mittere* – посилати) – 1) представники держави, що направлені в інші країни з будь-якою спеціальною метою, напр. військова М.; 2) постійне дипломатичне представництво однієї держави в іншій, на чолі якої (на відміну від посольства) стоїть посланець; 3) місіонерська організація; 4) відповідальне завдання, роль, доручення [5, с. 324].

Моделі навчальні (франц. *modele*, від *modulus* – міра, мірило, зразок) – навчальні посібники, які є умовним образом (зображення, схема, опис тощо) якогось об'єкта (або системи об'єктів), який зберігає зовнішню схожість і пропорції частин, при певній схематизації й умовності засобів зображення. Залежно від зображуваних об'єктів моделі навчальні бувають: а) анатомічні, які зображають рослини, тварин, тіло людини; б) технічні – моделі машин і механізмів, приладів, знарядь праці, технічних споруд; в) будівельні – зображення будівель; г) математичні – геометричні фігури й тіла, ілюстрації до математичних теорем і формул тощо [3, с. 213].

Модель (франц. *modele*, від *modulus* – міра, мірило, зразок) – 1) у широкому розумінні – предмет, явище, система (опис, схема, знак, графік, план, макет, форма тощо), що за певних умов виступає в значенні замінича чи представника якогось іншого предмета, явища чи системи; 2) наукове поняття, пов'язане з методом моделювання. В цьому значенні модель – речова, знакова або уявна (мислена) система, що відтворює, імітує чи відображає принципи внутрішньої організації або функціонування, певні властивості, ознаки чи характеристики об'єкта дослідження (оригіналу), безпосереднє вивчення якого неможливе, ускладнене або недоцільне, і може замінити цей об'єкт у пізнавальному процесі з метою одержання нових знань про нього. Таким чином, відношення “модель – оригінал” не природне, а зумовлене процесом пізнання, і питання про їхнє співвідношення, ступінь подібності, адекватності є одним з найважливіших і найскладніших у процесі застосування моделі у науковому пізнанні. Спрощене, одностороннє моделювання як тотожної оригіналу або як такої, що має мало спільного з ним, не тільки спричиняє хибні наукові результати, а й є джерелом серйозних помилок методологічного характеру, призводить до філософських заблуджень, особливо при моделюванні процесів мислення, інтелектуальної діяльності людини. Лише у значенні певної аналогії з оригіналом при чіткому визначенні їх подібності і відмінності моделі виступає ефективним засобом наукового дослідження. Тому явно чи не зовсім явно побудова (вибір) моделі об'єкта пізнання ґрунтується на теоріях фізичної подібності, фізичної аналогії або систем ізоморфізму і гомоморфізму. Класифікація наукових моделей може здійснюватись на основі різних принципів, критеріїв чи ознак. Так, за фізичною природою моделі поділяються на фізичні, що мають ідентичну з оригіналом природу; предметно-математичні, природа яких відмінна від природи оригіналу, однак математичні формалізми, що їх описують, еквівалентні; знакові – формули, схеми, графіки та інші; уявні (мислені) – умо-

глядні конструкції, чуттєво-наочні образи тощо. Останнім часом у ролі моделей моделюючих систем дедалі ширше використовуються електронні обчислювальні машини (ЕОМ). Посідаючи істотне місце в арсеналі засобів наукового пізнання, моделі відіграють велику роль в дослідженні складних і різноманітних процесів та явищ мега-, макро- і мікросвіту [9, с. 13-14].

Моделювання – непрямий, опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене чи недоцільне) шляхом дослідження їхніх моделей. Як специфічний пізнавальний прийом, своєрідна форма відображення об'єктивної дійсності моделювання виникло в античному світі одночасно з появою наукового пізнання. Наукові основи моделювання почали закладатися з виникненням точного природознавства – в епоху Відродження. Перший етап його наукового розвитку пов'язаний з генезисом і становленням теорії подібності (Г. Галілей, І. Ньютон та ін.). В епоху науково-технічного прогресу моделювання фактично перетворилося на загальнонауковий метод пізнання, стало ефективним теоретичним і експериментальним засобом дослідження складних процесів і явищ дійсності. Розвитку моделювання особливо сприяла поява кібернетики й електронних обчислювальних машин (ЕОМ). Модельному експериментові, особливо модельно-кібернетичному, належить важлива роль у верифікації наукових гіпотез, побудові й розвитку теорій моделювання, широко застосовуючи абстрагування та ідеалізацію, дає змогу виділяти (а потім відтворювати і досліджувати) саме ті параметри, характеристики чи властивості модельованих об'єктів, які безпосередньо підлягають пізнанню. Метод моделювання надзвичайно розширює можливості наукового пізнання, оскільки дозволяє наочніше уявляти досліджувані явища, “наближувати” їх, змінювати реальний режим їх протікання, усувати шкідливий вплив супровідних сторонніх факторів. Структура процесу моделювання включає такі основні етапи: постановку проблеми, побудову (вибір) моделі, її дослідження, екстраполяцію одержаних результатів на оригінал. Теоретичну основу моделювання становлять теорія фізичної подібності, що служить основою фізичного моделювання, при якому модель і оригінал мають однакову фізичну природу; теорія фізичної аналогії, що становить основу предметно-математичного моделювання, коли модель і оригінал відрізняються матеріальним субстратом, але мають еквівалентний математичний опис; теорія систем ізоморфізму й гомоморфізму, що лежить в основі знакового моделювання, яке зводиться до оперування знаковими моделями (формулами, знаками тощо) за певними

фіксованими системами закінчених правил. Особливо важливу роль у науковому пізнанні відіграє такий вид знакового моделювання, як логіко-математичне, зокрема інформаційне моделювання, що здійснюється засобами математики, математичної логіки і кібернетики. В практиці наукового пізнання зустрічається також мислене моделювання, яке полягає в мисленому оперуванні чуттєво-наочними образами, умоглядними конструкціями, схемами, системами суджень тощо. Наведена класифікація, звичайно, досить умовна. Класифікація моделювання може здійснюватися за іншими критеріями чи принципами [9, с. 13-14].

П

Принцип (від лат. *principium* – основа, начало) – 1) основне, висхідне положення будь-якої теорії, вчення та інше; керівна ідея, основне правило діяльності; 2) внутрішнє переконання, погляд на речі, що визначають норму поведінки; 3) основа організації, дії будь-якого механізму, приладу, установки [5, с. 6].

Пріоритетний інноваційний проект – інноваційний проект, що належить до одного з пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, затверджених Верховною Радою України [4].

Проблема (від грецького *problema* – задача, утруднення) – в широкому розумінні складне теоретичне або практичне питання, що потребує розв'язання, вивчення й дослідження; в науці – суперечлива ситуація, що виступає у вигляді протилежних позицій в поясненні будь-яких явищ, об'єктів, процесів і потребує адекватної теорії для її розв'язання. Формою стислого виразу проблеми, як правило, є питання або система їх [3, с. 271].

Р

Розвиток – специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення якісно нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного. Механізм становлення нового, джерело й загальна спрямованість розвитку визначаються об'єктивними законами. Наукою про загальні закономірності розвитку природи, суспільства й людського мислення є матеріалістична діалектика, яку В.І. Ленін визначав як найбільш глибоке й всебічне вчення про розвиток. Глибина і всебічність цього вчення полягають у розкритті діалектичне суперечливої природи розвитку як єдності перервності і безперерв-

ності, поступовості і стрибка, кількісних і якісних змін. Протиставляючи діалектичну та метафізичну концепції розвитку, Ленін писав: “Двома основними... концепціями розвитку (еволюції) є: розвиток як зменшення і збільшення, як повторення, і розвиток як єдність протилежностей... При першій концепції руху залишається в тіні саморух, його рухова сила, його джерело, його мотив (або це джерело переноситься на-зовні – бог, суб’єкт). При другій концепції головна увага спрямовується саме на пізнання джерела “саморуху”. Перша концепція мертва, бліда, суха. Друга – життєва. Тільки друга дає ключ до “саморуху” всього суцього; тільки вона дає ключ до “стрибків”, до “перерви поступовості”, до “перетворення в протилежність”, до знищення старого і виникнення нового”. Діалектичне вчення про розвиток не сумісне з метафізичними крайностями – плоским еволюціонізмом, який не визнає стрибків у розвиток, і т.з. теорією катастроф, яка заперечує закономірну еволюційну підготовку стрибків. Стосовно суспільного розвитку ці метафізичні крайності становлять філософську основу реформізму й анархізму, правоопортуністичні відмови від революційного перетворення суспільства, лівацького екстремізму. Діалектичне вчення про розвиток розкриває безпідставність різних буржуазних концепцій, які в кінцевому підсумку спрямовані на заперечення соціального прогресу, історичної необхідності переходу від капіталізму до соціалізму. Діалектичний принцип розвитку методологічно орієнтує на наукове пізнання й практичне розв’язання об’єктивних суперечностей, на творчий пошук шляхів боротьби за прогресивний розвиток людства [9, с. 587-588].

С

Симуляція – це процес імітації реального середовища з метою передбачення різноманітних аспектів його поведінки. Найважливішим є те, що симуляція робить студента гнучкішим до змін, вчить як управляти ними і яким чином їх генерувати [7, с. 56, 61].

Система – 1) порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв’язком частин чого-небудь; продуманий план; заведений, прийнятий порядок. Система участі, основана на використанні акціонерної форми підприємств; полягає у скуповуванні головною компанією контрольного пакета акцій іншої компанії, яка, своєю чергою, підпорядковує собі ще одну компанію, внаслідок чого створюється багатоступеневий взаємозв’язок більшої кількості підприємств з головною компанією; 2) *бот.*, *зоол.* класифікація; 3) форма

організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т.ін.); форма суспільного устрою; формація; 4) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; 5) сукупність принципів, які є основою певного вчення; сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь; 6) будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин; технічний комплекс, що складається із взаємозв'язаних споруд, механізмів, машин і т.ін.; марка, тип, конструкція яких-небудь машин, їх частин і т.ін.; сукупність предметів, пристроїв і т.ін. однакового призначення; сукупність господарчих одиниць, установ, об'єднаних організаційно; 7) *геол.* сукупність верств гірських порід, що характеризується певними викопними фауною і флорою [2, с. 1126].

Стратегія (від. гр. *strategia* < *stratos* – військо + *ago* – веду) – 1) складова частина військового мистецтва, яка представляє її вищу галузь; охоплює питання теорії та практики підготовки збройних сил до війни та її проведення; тісно зв'язана із політикою держави та знаходиться у безпосередній її залежності; 2) мистецтво керівництва суспільною, політичною боротьбою; загальний план ведення цієї боротьби, що виходить із розташування та співвідношення основних класових та політичних сил на даному етапі історичного розвитку [5, с. 486].

Структура – сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах.

У більш широкому, не строгому змісті поняття “структура” вживалося в науковому і філософському побуті досить давно (принаймні, із середніх століть) і виступало як один із способів визначення поняття форми (форма як структура, організація змісту). У строгому змісті поняття “структура” уперше розвивається в хімії в зв'язку з виникненням у XIX ст. теорії хімічної будови речовини. У 1890 австрійський психолог К. Еренфельс відкрив т.зв. гештальт якості – перцептивні структури, що відносяться до сприйманого об'єкта в цілому і не можуть бути пояснені з властивостей елементів (напр., властивості акорду в музиці; властивості мелодії, що зберігаються при транспозиції, тобто при зміні тональності). Це відкриття стало поштовхом до вивчення самостійної ролі психічної структури (значний внесок зробила гештальт психологія). У XX ст. аналіз структурних відносин і зв'язків займає значне місце в дослідженнях мови, етнічних суспільностей, добутоків літератури і мистецтва, культури в цілому, у результаті чого складаються специфічні прийоми і методи вивчення різних типів структури.

У сучасній науці поняття структури звичайно співвідноситься з поняттями системи й організації. Хоча єдиної точки зору на співвідношення цих понять немає, однак у більшості випадків як найбільш широкі з них розглядають поняття системи, що характеризує всю безліч проявів деякого складного об'єкта (його елементи, будівля, зв'язки, функції і т.д.). Структура виражає лише те, що залишається стійким, відносно незмінним при різних перетвореннях системи; організація ж містить у собі як структурні, так і динамічні характеристики системи, що забезпечують її спрямоване функціонування.

Істотна роль структурних зв'язків і відносин приводить до того, що в цілому ряді наукових задач вивчення структури виступає як глобальна проблема. Нерідко це дає привід неправомірно протиставляти структуру об'єкта іншим його характеристикам (найчастіше – його історії) і, таким чином, фактично абсолютизувати однобічний підхід до об'єкта. У дійсності ж структурний і історичний підходи не виключають один одного, оскільки кожний з них орієнтує на дослідження особливого типу зв'язків. Тому, з одного боку, цілком правомірна постановка питання про самостійне вивчення для визначених цілей або структури об'єкта (наприклад, у ряді задач екології, мовознавства, соціології), або його історії (коли безпосереднім предметом дослідження виступають процеси розвитку об'єкта). З іншого боку, структурне й історичне дослідження не розділені між собою принциповим бар'єром: вивчення структури на деякому етапі неминуче приводить до необхідності пізнання і законів її зміни, тобто історії даної структури, а вивчення історії здобуває строгий науковий характер лише остільки, оскільки в ньому вдається розкрити структуру об'єкта, що розвивається, і структуру самого процесу розвитку. Саме такий характер органічного взаємозв'язку історичного і структурного підходів носило вивчення К. Марксом законів історії суспільства.

Діалектичний матеріалізм розглядає категорію структури як одну з важливих у сучасному пізнанні, але яка розкриває свій евристичний зміст лише в тісному зв'язку з усією системою категорій діалектики [1, с. 598-599].

Структура процесу навчання – це побудова навчання як різновиду людської діяльності. Вона включає такі взаємопов'язані елементи: цільовий, стимулюючо-мотиваційний, змістовий, діяльнісно-операційний, емоційно-вольовий, контрольню-регулюючий, оцінково-результативний [3, с. 322].

Я

Якість життя – це ступінь відповідності умов і рівня життя науково обгрунтованим нормативам або певним стандартам. Визначають показники рівня життя, які характеризують споживання, тривалість життя і вік активної працездатності та соціальної мобільності населення, що відбиватимуть ступінь їх відповідності суспільно необхідним вимогам [1701, с. 240-241]. За нормативами та стандартами споживання виокремлюють чотири рівня життя населення: достаток – який дозволяє користуватися всіма благами, що забезпечують всебічний розвиток людини; нормальний рівень – забезпечує раціональне споживання за науково обгрунтованими нормами, що дає людині змогу відновлювати свої фізичні та інтелектуальні сили; бідність – споживання відбувається на рівні збереження працездатності як нижньої межі відтворення життєвих сил; злиденність – забезпечує мінімально припустимий за біологічними критеріями набір благ і послуг, споживання яких дозволяє підтримувати лише життєздатність людини.

Література

1. Большая Советская Энциклопедия: В 30 т. – 3-е изд. / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Советская Энциклопедия, 1976. – Т. 24, кн. I. – 608 с.
2. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – С. 1126.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
4. Закон України “Про інноваційну діяльність” // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 36. – С. 266.
5. Словарь иностранных слов. – 18-е изд., стер. – М.: Рус. яз., 1989. – 624 с.
6. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – 4-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – 1632 с.
7. Тополянський В. Бунт профессорів // Літературна газета. – 1996. – № 21 (5603). – 22 мая. – С. 12.
8. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.